

Т. О. Гончар, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано основні етапи формування кримінальної політики; трактовано зміст поняття “кримінальна політика” та розглянуто її основні напрями.

Ключові слова: кримінальна політика, криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація.

Слово “політика” (politike) у перекладі з грецької означає “мистецтво керівництва державою”. Політика виражає функції держави з керівництва певною сферою суспільного життя. Кримінальна політика як один з напрямів соціальної політики — це державна політика у сфері боротьби із злочинністю, яка визначає принципи, стратегію, тактику, основні завдання, форми та методи контролю за цим негативним явищем. Поняття кримінальної політики як складової частини внутрішньої політики на різних етапах розвитку України мало (і має) свої особливості та певні зміни й пріоритети в залежності від історичних періодів становлення держави. Залежно від магістрального шляху розвитку кримінального, кримінально-процесуального чи кримінально-виконавчого законодавства та правозастосовної практики — подальшої гуманізації або посилення карального впливу — можна виділити три наступні етапи кримінальної політики.

Перший етап — формування основ кримінальної політики (друга половина XIX ст. — 1917 р.), коли біля першоджерел цієї науки стояли видатні юристи Е. Феррі, Ф. Лист, А. Принс, К. План, І. Я. Фойницький, С. К. Гогель, М. П. Чубинський та ін.

С. К. Гогель визначав кримінальну політику як вчення про існуючі заходи боротьби зі злочинністю — репресивні і превентивні, з використанням ролі громадськості в цій справі [1, 34].

Поняття кримінальної політики, надане М. П. Чубинським, було більш масштабним. Він визначав кримінальну політику як гілку науки кримінального права, що має виробити настанови для створення в кожній країні найкращого кримінального правосуддя як шляхом соціальних реформ, так і шляхом створення найкращого кримінального законодавства. М. П. Чубинський виділив три складові елементи кримінальної політики: кримінальну догматику (“кримінальне право в тісному розумінні”); кримінальну політику (пов’язану із організацією “справи боротьби зі злочинністю”); кримінальну етіологію (як частину кримінального права, яка іменувалася кримінологією) [2].

Другий етап — формування радянської кримінальної політики (1917 р. — кінець 80-х років XX ст.), відзначений роботами вчених А. О. Піонтковського, О. А. Герцензона, А. Н. Трайніна, М. О. Беляєва, В. М. Кудрявцева, Ю. І. Ляпунова, Г. М. Миньковського, П. Н. Панченка, С. В. Бородіна, Л. Д. Гаухмана, М. І. Загороднікова, А. Е. Жалінського, М. О. Стручкова та ін. В ці роки спостерігається тенденція до прийняття якісно нового законодавства та створення якісно нової кримінальної

політики, в якій достатньо тривалий час переважали каральні заходи. До середини 50-х років ХХ ст. кримінальна політика розумілася в так званому вузькому сенсі, як політика держави, спрямована на боротьбу із суспільно-небезпечними діяннями. Наприкінці 70-х — початку 80-х років ХХ ст. уточнення щодо напрямів і масштабів кримінальної політики відбито у працях В. А. Владімірова та Ю. І. Ляпунова, які зазначають, що “в аспекті свого об’єктивного прояву в соціальній і правовій дійсності кримінальна політика повинна розглядатися і як реальне втілення директивно-керівних ідей, установок і вимог, у змісті і функціях кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудоного законодавства, в системі, силах і засобах органів кримінальної юстиції, а також у стратегії, тактиці, методах і професіонально-технічних способах і прийомах боротьби зі злочинністю” [3]. Як вказувалося, в цей період застосовувалася репресивна модель кримінальної політики держави та превалювання криміналізації над декриміналізацією. Так, за даними А. І. Коробеева, за період дії КК РРФР 1960 р. (за станом на 1 січня 1989 р.) було встановлено та розширено кримінальну караність діянь 112 актами криміналізації (10 актів у межах Загальної частини й 102 — Особливої частини КК). На його думку, захоплення криміналізаційними процесами призведе до появи цілого ряду “псевдозлочинів”. Більш прийнятною слід визнати позицію законодавця, яка спрямована на розумно обмежену криміналізацію й послідовну декриміналізацію певних необережних злочинів [4, 36, 43].

Третій етап формування кримінальної політики визначається як пострадянський (з початку 90-х рр. ХХ ст. до теперішнього часу). Ці роки виявилися для пострадянських держав дуже складними, оскільки були пов’язані із необхідністю створення нових незалежних держав та формування власної державної політики, у тому числі і кримінальної. На думку М. І. Загороднікова і М. О. Стручкова, “кримінальна політика являє собою такий напрям політики, в рамках якого формуються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю на ґрунті розроблення і здійснення широкого кола запобіжних заходів, створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і виправно-трудоного права, що встановлюють криміналізацію і декриміналізацію діянь, а також визначення кола допустимих в боротьбі зі злочинністю заходів державного примусу” [5, 46].

Незважаючи на різний зміст поняття “кримінальна політика”, сутнісна основа кримінальної політики як політики боротьби зі злочинністю однакова, вона формує головну лінію, стратегічні і тактичні напрямки боротьби зі злочинністю. Слід погодитися з А. І. Коробеевим та іншими вченими, які розглядали кримінальну політику як основний напрям, цілі і засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального, виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства, практики його застосування, а також шляхом розроблення і реалізації заходів, спрямованих на запобігання злочинам. В структурі кримінальної політики вони виділяють як складові частини кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу і кримінологічну політику [6, 78].

Дослідженням поняття та напрямів кримінальної політики займаються і вітчизняні вчені. Зокрема, О. М. Джува визначає, що кримінальна політика України є одним з напрямів соціальної політики України — це правоохоронна політика, спрямована на профілактику, відвернення та припинення злочинів, реалізацію відповідальності осіб, які вчинили злочини, на виконання покарання засуджених. Основою кримінальної політики є діяльність з охорони інтересів народу від злочинних посягань, виконання заходів державного примусу [7].

Отже, кримінальна політика, на думку більшості вчених, поділяється на:

— кримінально-правову (як напрям діяльності зі створення у перспективі більш соціально обумовленого кримінального законодавства, зі здійснення криміналізації або декриміналізації та диференціації кримінальної відповідальності);

– кримінально-процесуальну (як напрям діяльності зі створення і застосування форм реалізації кримінального закону на всіх етапах його дії);

– кримінально-виконавчу (як напрям виконання кримінальних покарань).

Основними напрямками кримінально-правової політики є декриміналізація (гуманізація) або криміналізація (визнання діяння злочином); пеналізація (визначення певного виду та розміру покарання за вчинений злочин) або депеналізація (встановлення умов, при наявності яких примусові заходи, пов'язані з вчиненням злочину, не застосовуються).

Ознакою сучасної кримінальної політики України є гуманізація чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства та кримінально-виконавчого законодавства. Цей курс було взято ще у лютому 2000 р., коли Законом від 22.02.2000 р. у Кримінальному кодексі 1960 р. було скасовано смертну кару. Наступним кроком було прийняття 05.04.2001 р. чинного Кримінального кодексу України, яким уперше було запроваджено поняття суб'єкта злочину; дві системи покарань — для повнолітніх та неповнолітніх; розширилося коло покарань, не пов'язаних з позбавленням волі тощо. Подальший курс на гуманізацію було реалізовано у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 та у Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженій Указом Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008. Певні положення Концепції вже відтворено у чинному Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах Законом від 15.04.2008 р. “Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів у зв'язку із гуманізацією кримінальної відповідальності”. Цим законом у Загальній частині КК України було розширено коло осіб, до яких можуть бути застосовані заохочувальні норми (наприклад, інститут звільнення від кримінальної відповідальності); визначено диференційний підхід до призначення покарання за незакінчений злочин, знижено мінімальну межу покарання на певний строк щодо неповнолітніх тощо. В Особливій частині Кримінального кодексу України ці зміни торкнулися здебільшого санкцій, які були доповнені альтернативними видами покарань, не пов'язаними з позбавленням волі та зниженням верхньої межі розміру покарання.

Перспективою розвитку чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства України є створення виваженої державної політики, яка б впроваджувалася не тільки в інтересах особи, що вчинила злочин, а й в інтересах потерпілої особи, шляхом розробки дієвих механізмів захисту та відновлення її прав та інтересів. Для цього необхідно удосконалити не тільки законодавство, а і реформувати кримінальну юстицію України.

Основними напрямками удосконалення кримінальної юстиції України, на нашу думку, є:

– запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу процедури досудового розслідування, під час якої гласними і негласними методами, встановленими законом, здійснюватиметься збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального судочинства. Але для цього необхідно обов'язково прийняти новий Кримінально-процесуальний кодекс;

– запровадження процедури відновлення прав потерпілого та відшкодування завданої йому матеріальної і моральної шкоди у повному обсязі через компенсаційні процедури, фонди. Відновне правосуддя — це форма правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним проступком за допомогою впровадження відновного правосуддя тощо. Відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, відновне правосуддя — це форма правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним (підсудним) проступком [8].

Отже, кримінальна політика є розроблена та забезпечена державним примусом стратегія та тактика боротьби із злочинністю, яка здійснюється у кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому напрямах.

Література

1. Новичков В. Е. Уголовно-политические воззрения С. К. Гогеля, К. Плана, М. П. Чубинского, Г. М. Миньковского // На пути к правовому государству: трудности и достижения. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 24–27 октября 2001 г., Курск: В 2-х ч. / Курск. гос. техн. ун-т. Курск, 2002. Ч. 2. — 320 с.
2. Чубинский М. П. Курс уголовной политики. — Ярославль: Тип. губ. правл., 1909. — 450 с.
3. Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве: Учеб. пособие. — М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. — 130 с.
4. Коробеев А. Н. Советская уголовно-правовая политика: тенденция и перспективы развития // Проблемы уголовной политики: советский и зарубежный опыт. — Сборник научных статей. — Изд-во Красноярск. ун-та, 1989. — 172 с.
5. Загородников Н. И., Стручков Н. А. Направления изучения советского уголовного права // Советское государство и право. — 1981. — № 7. — 160 с.
6. Исмаилов И., Коробеев А. И. и др. Уголовно-правовая политика / А. И. Коробеев, А. В. Усс, Ю. В. Голик. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. — 238 с.
7. Джу́жа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. <http://mndc.naiu.kiev.ua>
8. Концепція розвитку кримінальної юстиції України: Указ Президента України від 08.04.2008. — Офіційний вісник Президента України від 21. 04. 2008. — 2008 р., № 12, стор. 79–112.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

РЕЗЮМЕ

Уголовная политика рассмотрена как разрабатываемая и обеспечиваемая государственным принуждением стратегия и тактика борьбы с преступностью, осуществляемая в уголовно-правовом, уголовно-процессуальном, уголовно-исполнительном направлениях. В зависимости от магистрального пути развития уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства и правоприменительной практики — дальнейшей гуманизации или усиление карательного воздействия — рассмотрены три этапа формирования уголовной политики.

Ключевые слова: уголовная политика, криминализация, декриминализация, пенализация, депенализация.